

Макаренко

Все, що зроблене і написано Антоном Макаренком є надбанням не лише української, але, безперечно, загальносвітової педагогічної науки і практики. У той же час, феноменальний резонанс, викликаний його ідеями у багатьох, у тому числі досить відділених регіонах планети, неодмінно ставить нас перед необхідністю розглядати постать Макаренка як явище не стільки педагогіки, скільки гуманістичної культури людства в цілому. Про нього писали і пишуть люди різних світоглядів і політичних орієнтацій, представники багатьох розділів науки, теоретичних напрямів, шкіл. Прискіпливий аналіз макаренківської спадщини ми знаходимо не лише на сторінках суто педагогічних досліджень – певну і іноді доволі глибоку традицію що до цього мають психологія, соціологія, філософія, етика, естетика, логіка, філологічні, економічні і юридичні науки. Також не може не вражати величезний світовий наклад творів самого Макаренка, які видані десятками і десятками мов на усіх континентах.

Сьогодні відкриває нові можливості, а, відповідно, і перспективи вивчення педагогіки Макаренка, воно неодмінно та безпристрасно віддзеркалює її універсальний позачасовий виховний потенціал. Сучасні вітчизняні і не лише вітчизняні проблеми соціальної занедбаності дитинства, інтернаціональна педагогічна криза невблаганно повертають нас до педагогічних відкриттів, які зробив ще у 20-х роках минулого століття в українській провінції подвижник соціального виховання Антон Макаренко.

Антон Семенович Макаренко з'явився на світ 1 (за новим стилем 13) березня 1888 року у Білопільлі, заштатному містечку Харківської губернії, нині районному центрі Сумщини. У його батьків, маляра залізничних майстерень Семена Григоровича і домогосподарки Тетяни Михайлівни, народилося всього 5 дітей: старші за Антона Серафіма (пішла з життя ще немовлям) і Олександра та молодші: Наталія (померла у дитинстві) і Віталій. В той час як батько Антона був спадковим робітником, мати, до заміжжя Дергачова, походила із збіднілої дворянської родини. Однак обидва вони були досить освіченими, батько, наприклад, єдиний із свого оточення передплачував і читав періодичну пресу, досить грамотно писав.

Антон рос живим, любознательним мальчиком. Научившись читати в п'ятилітньому віці, он всю свою життя не расставался с книгой.

Початкову освіту Антон отримував спочатку у білопільському 2-х класному залізничному училищі (з 1896 р.), а згодом, після переїзду у 1901 р. родини до Крюкова, тодішнього посаду Кременчука, у Кременчуцькому чотирикласному міському училищі, яке закінчив у 1904 році. Вспоминая об

ученических годах, Антон Семенович Макаренко с большой теплотой говорил о таких учителях, как Константин Максимович Сальник и Григорий Петрович Каминский. При цьому ж закладі він отримує і свою першу педагогічну освіту – навчається на однорічних педагогічних курсах. Антон Семенович Макаренко получил свидетельство, которое удостоверяло его звание учителя начальных училищ с правом преподавания в сельских двухклассных училищах Министерства народного просвещения.

У 1905 р., призначається учителем до двокласного залізничного училища у тому ж Крюкові (преподавал русский язык, черчение и рисование). Залишилось безліч свідчень про унікальні пізнавальні здібності Антона і його неодмінно високі навчальні досягнення. Систематична наполеглива самоосвіта, яка і в подальшому була сталою рисою його життя, у ці роки набуває особливо напруженого характеру. Художня література і історія, філософія і літературна критика, соціологія і природознавство – ось не досить ретельний обрис кола його інтересів. За словами молодшого брата Віталія, Антон на той час був найосвіченішою людиною серед 10-тисячного населення Крюкова.

Через не зовсім зрозумілі причини, очевидно непорозуміння із своїм керівництвом, у 1911 році він переводиться учителем до залізничного училища станції Долинська Херсонської губернії.

В 1914 году в Полтаве открылся учительский институт. К этому времени Антон Семенович был уже учителем, имевшим стаж педагогической работы. Поступление во вновь открывшийся институт стало для него ближайшей целью. Згаданий інститут не був вищим навчальним закладом, тому, як вважається, Макаренко прагнув використати навчання у ньому і відповідний диплом як необхідну умову для подальшої університетської освіти. А поступить в институт в то время было почти немыслимо. Каждому поступающему нужно было выдержать огромный конкурс. Принимали только лучших. Блестяще сдав вступительные экзамены, Антон Семенович Макаренко был зачислен студентом Полтавского учительского института. Читал Антон Семенович с поразительной быстротой. Но не проглядывал книги, а вчитывался в них, делая пометки и выписки.

В 1916 году Антона Семеновича призвали в царскую армию. Около полугода был он на действительной военной службе, пока в марте 1917 года Макаренко не сняли с военного учета: он был близорук. Антон Семенович вернулся в Полтавский учительский институт. Макаренко закончил институт в 1917 первым по успеваемости и был награжден золотой медалью, написав выпускное сочинение *Кризис современной педагогики*. Макаренко знаходить місце учителя у міському зразковому училищі при інституті, а також обіймає посаду діловода у останньому.

Революція і початок громадянської війни повертають його до рідного Крюкова на посаду інспектора (сучасною мовою директора) Крюківського двокласного залізничного училища, де колись починав свій педагогічний шлях, і яке незабаром за його безпосередньої участі реорганізується на об'єднане залізничне вище початкове і початкове училище. На цю пору припадають перші достатньою мірою об'єктивні свідчення про зміст і характер його педагогічної творчості. У закладі створюються учнівський кооператив, трудова дружина, з виховною метою вводяться військовий стрій, оркестр і знамено. Після захоплення Крюкова Добровольчою армією Денікіна, Макаренко несподівано залишає місто і переїздить до губернського центру, Полтави, (ще раніше зайнятої Денікіним), де на пропозицію міської управи очолює 2-ге нижче міське початкове училище ім. князя Куракіна. До осені 1920 р. він обирається членом правління міської профспілки учителів російських шкіл, короткий час працює заступником начальника відділу трудових колоній при Полтавській губнаросвіті.

Наступний етап життя А.С. Макаренка пов'язаний із практикою соціального виховання – стратегічного напрямку нової влади у царині народної освіти. Це період професійної і теоретичної зрілості педагога, кульмінація його педагогічного подвижництва. Трудова колонія для неповнолітніх злочинців під Полтавою стала своєрідним полігоном для апробації макаренківських педагогічних ініціатив, вона відкрила зовсім нову сторінку не лише у біографії видатного педагога, але і у світовій практиці виховання.

Історія трудової колонії ім. М. Горького починається у вересні 1920 року, коли губернський відділ освіти пропонує Антону Семеновичу організувати і очолити новий заклад для перевиховання підлітків з кримінальним минулим в 6 кілометрах від Полтави. Про «безславний початок» колонії, що згодом отримала ім'я Горького, добре відомо зі сторінок «Педагогічної поеми» – головного літературного твору Макаренка. Поступово із педагогічного безсилля і напруженої боротьби з безліччю несприятливих обставин народжується головний постулат педагогічної віри Макаренка – якомога більше вимогливості до людини, якомога більше поваги до неї. Провідною стратегією Макаренка стає включення вихованців у «загальний рух» господарчого розвитку колонії. Колонія бере в оренду і протягом декількох років відбудовує напівзруйновану поміщицьку економію, вперто розвиває за останніми агрономічними і зоотехнічними вимогами власне господарство, бореться за оренду великого парового млина, організує низку кустарних майстерень. На фоні всього цього відбувається головне – росте, міцніє і загартовується нове соціально-педагогічне утворення – винайдений А.С. Макаренко так званий виховний колектив, що об'єднує педагогів і підлітків у складній системі повноважень. Незабаром колонія перетворюється на потужний виховний центр, що здійснює культурну і господарську експансію на всій прилеглий території. Макаренко змальовує перед своїми вихованцями привабливу колективну і особистісну перспективу. Колонійська школа надсилає найкращих своїх випускників у середні і вищі навчальні заклади. Перемоги колонії ім. М.

Горького стають предметом уваги і обговорення широкої громадськості, а її завідуючого нагороджують званням Червоного героя праці. В колонії Макаренко вирішив здійснити методичку "горьковського отношения к человеку". Іменно Горькому в 1914 отослал Макаренко на отзыв свой первый рассказ *Глупый день*, а с 1925 состоял с ним в переписке.

В 1928 Горький, лично познакомившись с колонией и Харьковской коммуной, провидчески заметил в письме к Макаренко: "Огромнейшего значения и поразительно удачный педагогический эксперимент Ваш имеет мировое значение".

Хорошо изучив к этому времени педагогическую литературу, Макаренко, вопреки распространенной концепции врожденной доброкачественности или порочности людей, в духе коммунистического неопросветительства исходил из принципа правильного воспитания как определяющего условия для формирования достойного человека. Доказывать это бескорыстный энтузиаст начал в полуразрушенных зданиях первой колонии на зыбучих песках, а с 1926 — под Харьковом, объединившись с колонией, имевшей по всей Украине печальную славу притона самых неисправимых воров и беспризорников. Последовавшие вскоре беспрецедентные успехи педагога-новатора были основаны на использовании огромного воспитательного потенциала коллектива, сочетании школьного обучения с производительным трудом, соединении доверия и требовательности.

Первые статьи Макаренко о колонии появились в 1923 в полтавской газете "Голос труда" и в журнале "Новыми стежками". В 1927 были написаны первые главы *Педагогической поэмы*.

Одним із найцікавіших соціально-педагогічних проєктів А.С. Макаренка, своєрідним рефреном його педагогічної біографії була ідея укрупнення і об'єднання інтернатних закладів, до якої він в процесі своєї діяльності повертався неодноразово. Безперечні успіхи горьківської колонії давали підстави сподіватися на універсальність створеної і апробованої п'ятирічним досвідом її роботи виховної системи. Тому 8 серпня 1925 року А.С. Макаренко звертається з доповідною запискою до Головного управління соціального виховання Наркомосвіти України, у якій ретельно обґрунтовує недоцільність і неекономічність дрібних виховно-трудовак закладів і пропонує ідею заснованого на великому виробництві потужного виховного підприємства, що об'єднує вихованців усієї України у єдиний трудовий колектив. В цілому підтриманий владою проєкт вилився тоді у такі практичні форми: по-перше, у травні 1926 р. колонію ім. М. Горького було переведено на базу більш численної, але вкрай занедбаної трудової колонії ім. 7 листопада біля тодішньої столиці України Харкова. По-друге, влітку 1927 р. всіх вихованців інтернатних установ Харківщини, близько 6 тисяч осіб, було об'єднано у так званий Трудовий дитячий корпус, керівництво яким покладалося на А.С. Макаренка.

Однак очікуваного розповсюдження ефективної «горьківської» системи виховання тоді так і не відбулось: влада не схвалила майже жодного із запропонованих Макаренком статутних документів корпусу і помітно урізала його кошторис, а в окремих закладах недостатньо підготовлені і недбалі педагоги почали спотворювати головні засади макаренківської педагогіки. Невдовзі і його самого як позапартійного було усунуто від керівництва корпусом.

З кінця 1927 р., не залишаючи колонії ім. Горького, А.С. Макаренко погоджується взяти на себе завідування створеною на гроші працівників українського НКВС зразкової дитячої комуни ім. Ф.Е. Дзержинського. Після зруйнування ідеї трудового корпусу особливо загострюється ідейне протистояння педагога з керівними освітніми інституціями і офіційною педагогічною доктриною. Безпрецедентно ефективна сформована ним виховна система піддається огульному цькуванню, до якого залучаються навіть найвпливовіші особи тогочасної радянської освіти М. Скрипник, Н. Крупська, А. Луначарський. Не в змозі більше терпіти цього, А.С. Макаренко вирішує залишити горьківську колонію, але налякана масштабами дитячої безпритульності і злочинності влада умовляє його залишитись хоча б до очікуваного улітку 1928 р. приїзду в гості до колоністів їх шефа М. Горького, листування з яким тривало уже декілька років. Візит письменника та його триденне перебування у колонії і комуні ім. Дзержинського, а також повна підтримка «горьківської» системи виховання стали своєрідним тріумфом педагогічного новаторства Макаренка.

После объявления летом 1928 Наркомпросом Украины его системы воспитания "несоветской", подал заявление об уходе с работы. 3-е сентября 1928 года Антон Семёнович Макаренко ушёл с поста заведующего колонией им. М. Горького, где проработал ровно 8 лет, с 3-его сентября 1920 года, и возглавил трудовую коммуны им. Ф. Э. Дзержинского.

А в это время на другом конце Харькова по инициативе чекистов строилась великолепное здание для новой детской коммуны. Большой, вместительный дом, светлые комнаты, паркетные полы, высокие потолки, нарядные залы, широкие лестницы, несколько помещений для мастерских. Коммуна, по замыслу чекистов, должна была стать своеобразным памятником Феликсу Эдмундовичу Дзержинскому. Протягом наступних 7 років діяльність А. С. Макаренка пов'язана із Комуною ім. Дзержинського, де його «безпритульній педагогіці дали висловитись до кінця». Тут він працює до 1932 р. завідуючим, а наступні три роки начальником лише педагогічної частини комуни. Згуртувавши дитячий колектив, Макаренко робить ставку на велике сучасне виробництво як провідний фактор виховання. Невдовзі комуна відкриває власні заводи, що виробляли надзвичайно рентабельну на той час продукцію – електродрилі та перші у країні плівкові фотоапарати (славетна марка ФЕД). Даючи державі мільйонні прибутки заклад переходить на повну

самооплатність. Потужний виховний потенціал комуни ім. Дзержинського, що не мав аналогів, стрункість і блиск колективу дітей роблять її відомою навіть далеко за межами СРСР. Прем'єр Франції Е. Ерріо, письменник Ю. Фучик були в ті роки її гостями. Сучасними спадкоємцями комуни є два потужних харківських підприємства – ФЕД і Комунар.

Организаторы строительства обратились к Антону Семёновичу Макаренко с просьбой всё «посмотреть с педагогической точки зрения». Макаренко выполнил просьбу чекистов. Вскоре чекисты обратились к Антону Семёновичу с новой просьбой – подготовить открытие коммуны, а также выделить из коллектива горьковцев человек 50 колонистов, которые бы составили ядро коммуны, перенесли бы на новую почву свои традиции и навыки. С 1928 Макаренко работает над формированием нового коллектива — коммуны им. Ф.Э.Дзержинского, которая не только способствовала перевоспитанию "трудных" подростков в процессе коллективного труда, но и окупала самое себя, давая государству огромную прибыль, и даже начала выпуск сложных приборов — фотоаппаратов ФЭД и первой модели отечественных электросверлилок, что выразилось в названии следующей книги Макаренко — *ФД-1* (1932; уцелевшая часть рукописи опубл. в 1950). Возглавив коммуну им. Ф. Э. Дзержинского, Макаренко продолжал работать так же напряженно, как и прежде, используя опыт, полученный им в период работы в колонии.

Антон Семёнович всеми силами стремился к тому, чтобы коммунары не оставались холодными, бесстрастными зрителями. Поэтому часто в коммуне проводились диспуты, обсуждения спектаклей и пьес. Актёры Харьковского театра русской драмы, взявшие шефство над коммуной, были здесь частыми гостями.

В 1932 опубликовал первое большое художественно-педагогическое произведение *Мари 30 года* — цикл очерков, объединенный основными действующими лицами, пока еще в краткой форме, но уже в свойственной Макаренко документально-"кинематографической", неявно-наставительной манере, лишённой сентиментальности, тяготеющей к юмору как своеобразному "смягчающему" способу передачи остроты внутренних переживаний и внешних коллизий, рассказывающий о жизни воспитательной колонии новаторского типа.

«Нашей воспитанности должен завидовать весь мир, - любил повторять он. И добавлял: - Вы не джентльмены, а хвастунишки. Когда уступаете место в трамвае – не оглядывайтесь».

В день пятилетия коммуны, 29-го декабря 1932 года, Макаренко был торжественно премирован коллегией Государственного политического управления УССР грамотой и именными золотыми часами. Правление

трудкоммуны премировало его грамотой, значком и званием лучшего ударника, а Народный комиссариат просвещения УССР – почётной грамотой.

В жизни Макаренко особую роль сыграл Горький. Он был его советчиком, его руководителем, его большим другом. Горький был для Макаренко и первым из тех, кто верил в правоту его дел, кто поддерживал его в трудную минуту.

С помощью Горького в 1933-1935 была издана *Педагогическая поэма*, вскоре принесшая ее автору всемирную известность и открывшая новую страницу в истории педагогики. Уникальное художественное произведение о научном творчестве в области практического воспитания, оно не только показывало путь должного развития личности, основанный на принципе целеполагания, "положительной" активности, продуктивности, гуманистической взаимопомощи и социальной ответственности и, главное, уважительного доверия к человеку, но и давало живые и убедительные типы воспитанников с разнообразными, зачастую агрессивными задатками и сложными судьбами, эволюцию их характеров, а также подкупающий правдивостью образ самого Макаренко — наставника, организатора, старшего друга, раскрывая процесс воспитания в конкретных (зачастую забавных, заранее проецирующих на "разрешимость" конфликта) ситуациях, психологический динамизм которых проявлялся главным образом в диалогах с их эффектом читательского присутствия и тонкой речевой индивидуализацией. «Хорошее в человеке приходится всегда проектировать, и педагог обязан это делать, - писал Макаренко. – Он обязан подходить к человеку с оптимистической гипотезой, пусть даже с некоторым риском ошибиться. И вот этому умению проектировать в человеке лучшее, более сильное, более интересное нужно учиться у Горького... Горький умеет видеть в человеке положительные силы, но он никогда не умиляется перед ними, никогда не понижает своего требования к человеку и никогда не остановится перед самым суровым осуждением.

В 1933, после того как Харьковский театр стал шефом руководимой им коммуны, Макаренко пишет пьесу *Мажор* (опубл. в 1935 под псевд. Андрей Гальченко), нацеленную на передачу бодрого, жизнерадостного настроения коммунаров. Следующей была "производственная" пьеса из жизни заводских оптиков, борющихся за устранение брака, — *Ньютоновы кольца* (неопубл.), Макаренко написал также сценарии *Настоящий характер*, *Командировка* (оба опубл. 1952), роман *Пути поколения* (незаконч., также из заводской жизни).

4-го июня 1934 года Антон Семёнович Макаренко был принят в члены Союза советских писателей СССР.

Влітку 1935 року зовсім раптово педагога переводять до Києва помічником начальника Відділу трудових колоній НКВС України. Сучасні

дослідники вважають це призначення намаганням керівництва комуни усунути Макаренка, який усіляко перешкоджав еволюції блискучого виховного закладу на звичайне промислове підприємство. Значно потерпаючи від незвичної «паперової» роботи, Антон Семенович і у Києві знаходить можливість для власної виховної практики – він за сумісництвом бере на себе керівництво колонією неповнолітніх правопорушників № 5 у Броварах і перетворює педагогічно занедбану установу на ефективний виховний заклад з міцним дитячим колективом. В серпні 1936 на него з коммуну ім. Ф.Е.Дзержинського поступил політичний донос (Макаренко обвинявся в критике И.В.Сталина и поддержке украинских оппортунистов). Писателю дали возможность "скрыться", он переехал в Москву (1937),

Настійні намагання залишити роботу у органах НКВС кінець кінцем призводять до того, що на початку 1937 року А.С. Макаренко звільняється, переїздить із сім'єю до Москви і присвячує себе виключно літературній і громадсько-політичній діяльності. Наступні два роки він публікує «Прапори на баштах», «Книгу для батьків», нариси, рецензії, статті тощо. Педагог активно виступає перед своїми читачами, педагогічною громадськістю і студентами, веде велике листування, бере участь у роботі Президії Союзу письменників, а також багатьох політичних акціях. 30 січня 1939 року А.С. Макаренко «за видатні успіхи і досягнення у галузі розвитку радянської художньої літератури» нагороджується орденом Трудового Червоного Прапора. На сторінках газет і журналів печатаються його статті, посвященні вопросам воспитания. По ленинградскому радио он выступает с циклом лекций о воспитании в семье, и делает несколько докладов для работников просвещения. Постепенно включается Макаренко и в жизнь московской писательской организации, членом которой он теперь являлся.

В 1937 году Макаренко пишет повесть «Честь» и «Книгу для родителей». Повесть «Честь» некоторые критики рассматривали как своего рода повествование о детстве и юности самого автора. Правда, некоторые черты своих родителей Макаренко придал героям повести – отцу и матери Тепловым. Но на этом, да ещё на некоторых частных деталях автобиографичность повести кончается. Макаренко ставил перед собой иную цель: он хотел показать, как понимали проблему чести до революции и в первые послереволюционные годы, как относились к этой моральной категории различные классы.

Одновременно с повестью «Честь» Макаренко работал над «Книгой для родителей». Писал он её в соавторстве со своей женой Галиной Стахивной Макаренко. Было задумано 4 тома, но написанным оказался один: помешала внезапная смерть Макаренко. Книга имеет точный адресат – для родителей.

Тему своей новой повести «Флаги на башнях» писатель определил так: «Моя тема образцовая воспитательный советский коллектив, давно сложившийся, растущий материально и духовно на основе больших

концентрированных коллективных сил, обладающей традицией и совершенной формой; вооружённой тончайшей педагогической техникой – социалистический детский коллектив... счастливый детский коллектив, свободный от антагонизмов и настолько могучий, что любой ребёнок в том числе и правонарушитель, легко и быстро занимает правильную позицию в коллективе».

"Запрограммированный" оптимизм Макаренко-воспитателя во второй половине 20 в. был скорректирован достижениями современной педагогики, учитывающей и чуждое Макаренко обращение к наследственности, сфере подсознания, к национальному менталитету и т.п. Однако время борьбы с "макаренковщиной" тоже прошло: концепция и практический опыт Макаренко изучаются и поныне, находя отклик у многих педагогов разных стран вплоть до начала 21 в.

Активная публицистическая и литературно-художественная деятельность Макаренко в Москве была прервана скоростной смертью. Первого апреля 1939-го года Антон Семёнович Макаренко поехал с переработанным сценарием в Москву, на кинофабрику. В поезде ему внезапно стало плохо. Через несколько мгновений Макаренко скончался. Врачи констатировали внезапную смерть от разрыва сердечной мышцы.

Антон Семёнович давно уже был болен, ему был необходим покой и отдых. А он представлял себе счастье только в борьбе и действии, «спокойное счастье» ничегонеделания презрительно называя «свинячьим».

Он постоянно спешил, спешил работать, спешил побольше увидеть, прочитать, узнать, поделиться всем этим с друзьями. Он спешил, чтобы обогнать смерть, которая всё время напоминала ему о себе тревожными перебоями сердца. И друзья, знавшие близко этого человека, хорошо представляют, как шла эта постоянная борьба за лишний день настоящей жизни.

Світ визнав велич А.С. Макаренка і як письменника і як педагога. Красномовне свідчення: на початку 2000 р. Німецьке товариство наукової педагогіки внесло «Педагогічну поему» до списку 10 найвизначніших педагогічних книг ХХ століття.

Цитаты

Отказаться от риска — значит отказаться от творчества.